

Prilozi povijesti školstva

Dinko Župan

(Hrvatski institut za povijest, Podružnica Slavonski Brod)

VIŠA DJEVOJAČKA ŠKOLA U OSIJEKU (1882.-1900.)

UDK 373.5(497.5 Osijek) "188/189"
Izvorni znanstveni članak
Priljeno: prosinac 2004.

Na osnovi godišnjih školskih izvještaja autor analizira socijalni, vjerski i jezični sastav učenica osječke više djevojačke škole od njenog osnutka 1882. do kraja 19. stoljeća, te daje prikaz rada učiteljskog osoblja u toj školi.

Ključne riječi: školstvo, Osijek, povijest žena, 19. stoljeće.

Obrazovanje žena u drugoj polovini 19. stoljeća u Hrvatskoj

Obrazovanje žena u 19. stoljeću slabo je istražena tema u hrvatskoj historiografiji. Koliko je ta tema bila sporedna pokazuje podatak da je prvi veći rad o obrazovanju žena u Hrvatskoj napisala Amerikanka Meghan Hays.¹ Tek unazad nekoliko godina mlađe povjesničarke i povjesničari poč-

¹ Meghan Hays, «Valjane majke i blage kćeri – Odgoj i izobrazba žena u nacionalnom duhu u Hrvatskoj 19. stoljeća», *Otvor* 4/1-2 (1996) 85-95. Prije Meghan Hays ovom problematikom djelomično su se bavile Ljubica Lončar, vidi sintezu *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* (ur. D. Franković, Zagreb, 1958) 185-187, 193-194. i Mirjana Gross, vidi *Prema hrvatskom građanskom društvu* (Zagreb, 1992) 553-555. Također vidi novije radove o obrazovanju žena u Hrvatskoj: Ida Ograjšek Gorenjak, «On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje – pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19. stoljeća», *Žene u Hrvatskoj – Ženska i kulturna povijest* (uredila Andrea Feldman, Zagreb, 2004) 157-179.; Tihana Luetić, «Prve studentice Mudroslovnog fakulteta kr. Sveučilišta Franje Jopsipa I. u Zagrebu», *Povijesni prilozi* 22 (2002) 167-208. i Dinko Župan, «Uzor djevojke: obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovine 19. st.», *Časopis za suvremenu povijest* 2 (2001) 436-452. U zapadnoj se historiografiji problematici obrazovanja žena već duže vrijeme posvećuje dosta pažnje. Vidi npr. ove knjige koje se bave problematikom obrazovanja žena u 19. stoljeću u Francuskoj, Engleskoj i Njemačkoj: Sharif Gemie, *Women and Schooling in France, 1815-1914. Gender, Authority and Identity in the Female Schooling Sector* (Keele University Press, 1995); Anne T. Quartararo, *Women Teachers and Popular Education in*

li su sustavnije istraživati ovo područje. Obrazovanje žena interdisciplinarna je tema koja se smjestila na granici između povijesti žena, povijesti školstva, kulturne povijesti, povijesne antropologije i socijalne filozofije, te njena obrada zahtijeva niz metodološki raznolikih postupaka koji se kreću od statističke analize izvora do analize diskursa. Metodološki pristupi istraživanju povijesti žena od kraja osamdesetih godina približili su se suvremenim teorijskim pravcima kao što su poststrukturalizam i postkolonijalna teorija.² Tom postmodernom pomaku u istraživanju povijesti žena osobito je doprinijela američka povjesničarka Joan Wallach Scott. Primjenivši Foucaultovu teoriju moći u svojim radovima ona je povijest žena odredila kao analizu moći koja konstruira rod, uloge, definicije i attribute onoga što smatramo karakterističnim za žene i muškarce. Naglasak u njenim radovima je na istraživanju roda kao «društvene organizacije spolne različitosti»³. Spolni identiteti za Scottovu su varijabilni fenomeni koji su diskurzivno organizirani, te su kao takvi ovisni o konfiguracijama moći unutar kojih nastaju. «Priča više nije o onome što se dogodilo ženama i muškarcima i kako su oni na to reagirali, već o tome kako su izgrađivana subjektivna i kolektivna značenja žena i muškaraca kao kategorije identiteta.»⁴

Spolna politika školskog sustava druge polovine 19. stoljeća u Hrvatskoj svoju je primarnu strategiju zasnivala na konstrukciji poželjnih spolnih identiteta. Pedagoški diskurs je u potpunosti podupirao tu spolnu politiku svojom proizvodnjom znanja o spolnim karakteristikama na osnovi koje su konstruirani ženski i muški identiteti. U hrvatskom obrazovnom sustavu druge polovine 19. stoljeća više djevojačke škole bile su središnje mjesto oblikovanja takvih poželjnih ženskih identiteta. Glavne karakteristike koje su učenice trebale zadobiti putem odgoja i obrazovanja u višoj djevojačkoj školi bile su: pobožnost, prostodušnost, čednost, krotkost, stidnost,

Nineteenth-Century France. Social Values and Corporate Identity at the Normal School Institution (London: Associated University Presses, 1995); Jane Martin, *Women and the Politics of Schooling in Victorian and Edwardian England* (Leicester University Press, 1998); Joyce Goodman, *Women and Education, 1800-1980* (Palgrave MacMillan, 2004) i James C. Albisetti, *Schooling German Girls and Women: Secondary and Higher Education in Nineteenth Century* (Princeton UnivPr, 1998).

² Vidi Alun Munslow, *The Routledge companion to historical studies* (Routledge-London, 2002), «Women's history» 227-234. O problematici povijesti žena kod nas su pisale Mirjana Gross, *Suvremena historiografija* (Zagreb, 1996) 343-349. i Andrea Feldman, Predgovor zbornika *Žene u Hrvatskoj – Ženska i kulturna povijest*, 9-19.

³ Joan Wallach Scott, *Rod i politika povijesti* (Zagreb, 2003) 19. Prvo izdanje ove knjige objavljeno je 1988. godine. U jednoj od svojih zadnjih knjiga *Feminism and History* (Oxford, 1996) Scottova je puno detaljnije razradila svoje teorijske postavke.

⁴ *Rod i politika povijesti*, 22. Foucaultova analitika moći, koja ispituje diskurse putem kojih moć djeluje, može se dobro primijeniti u istraživanju povijesti školstva i obrazovanja žena. Vidi npr. ove dvije knjige u kojima se primjenjuje Foucaultova teorija: Maria Tamboukou, *Women, Education and the Self: A Foucauldian Perspective* (Hampshire, 2003) i Thomas S. Popkewitz, *Foucault's Challenge: Discourse, Knowledge and Power in Education* (Columbia University, 1997).

skromnost i šutljivost.⁵ Ženske identitete izgrađene na takvim karakteristikama pedagoški je diskurs prikazivao kao prirodne, vječne i nepromjenjive. «Djevojčice neka se naobrazovaju prema naravi, dakle prema njihovim tjelesnim i duševnim moćima i obzirom na njihovo buduće zvanje.»⁶ Esencijalističko poimanje *naravi* bilo je prisutno u svim pedagoškim raspravama, *narav* je bila izvjesnost koja se nije dovodila u pitanje. «Ponajprije, dakako, određena je žena po naravi, da bude suprugom i majkom, jer ovaj stališ je naravi njezinoj najprimjerniji, ako i nije posve nuždan».⁷ Sa stajališta tadašnjih pedagoga, učitelja i psihologa obrazovni sustav je ispunio svoju svrhu ako je od učenica stvorio buduće dobre majke, supruge i kućanice. «Zato treba, da naobrazbom od žene učinimo ono što ima da bude, tj. čestitu, marljivu kućanicu, ljubežljivu suprugu i sretnu majku.»⁸ Gotovo u svim pedagoškim raspravama o «ženskom uzgoju» te tri značajke potpuno su dominirale, kroz njih su djevojke trebale postići svoje «naravno» određenje. «Dobra» je žena bila samo ona koja je u potpunosti ispunjavala sve dužnosti koje je imala kao majka, supruga i kućanica. No taj naizgled jedinstveni ženski identitet bio je ispresijecan nizom drugih identiteta (klastnim, vjerskim, etničkim). Tako je npr. unutar svake klase dolazilo do specifične primjene univerzalnog određenja žene. Poželjno ponašanje majke, supruge i kućanice razlikovalo se s obzirom na njihovu klasnu pripadnost. Stoga pri istraživanju rada viših djevojačkih škola ženske identitete, koji su se konstruirali kroz odgojno-obrazovni diskurs, treba smjestiti u njihov klasni kontekst. Tadašnji obrazovni sustav u cijelosti je obuhvaćao samo djevojke iz srednje i više građanske klase, koje su pohađale više djevojačke škole, dok je većina djevojaka nakon završene niže pučke škole prekidalala svoje obrazovanje.

O višim djevojačkim školama kod nas nije napisan ni jedan zaseban rad, a upravo su te škole imale najvažniju ulogu u odgoju i obrazovanju djevojaka srednje građanske klase u drugoj polovini 19. stoljeća. S otvaranjem viših djevojačkih škola započinje ozbiljnije bavljenje školskih vlasti s pitanjem obrazovanja žena.⁹ Prva takva državna škola otvorena je 1868. u Zagrebu.

⁵ Josip Gall, *Uzor-djevojka ili kako da djevojka omili Bogu i ljudem* (Zagreb, 1881) Gall je bio učitelj u Višoj djevojačkoj školi u Zagrebu, a prilikom pisanja svoje knjige koristio se knjigom dr. H. J. Seidlera *Die Bestimmung der Jungfrau*.

⁶ «Njekoliko rieči o naravnoj naobrazbi djevojčica», *Školski prijatelj* 24 (1869) 381.

⁷ «Uzgojivanje žena», *Napredak* 28 (1873) 432.

⁸ *Uzor-djevojka*, 4.

⁹ O djevojačkim višim školama vidi članke: «Otvorenje višjeg djevojačkoga zavoda», *Školski prijatelj* 13 (1868), «Ženski uzgoj i višja djevojačka učiona u Zagrebu», *Školski prijatelj* 4 (1873), «Višje djevojačke učione i obrazovništa za učiteljice», *Školski prijatelj* 11 (1873), «Naše više djevojačke učione», *Hrvatski učitelj* 8 (1879), «O djelovanju milosrdnica u našoj domovini od g. 1845-1880.», *Hrvatski učitelj* 10 (1880), Klotilda Cvetišić, «O ustrojstvu i zadaći više djevojačke učione», *Godišnji izvještaj više djevojačke škole i obćih pučkih dječaćkih i djevojačkih učiona slobodnog i kraljevskog grada Osieka 1885/6* (Osijek, 1886), «Viša djevojačka škola u Varaždinu», *Napredak* 33 (1891).

Nakon zagrebačke otvorene su i državne više djevojačke škole u Karlovcu 1873. i Varaždinu 1874. godine. Uz državnu školu u Varaždinu postojala je i viša djevojačka škola u samostanu ursulinki koja je 1872. otvorena za javnost. Zagrebačka samostanska djevojačka škola kod sestara milosrdnica («više djevojačko gojište») pravo javnosti dobila je nakon 1874. godine. Prva slavonska viša djevojačka škola otvorena je u Požegi 1876. godine.¹⁰ Nakon nje na poticaj biskupa Strossmayera osnovana je viša djevojačka škola s pravom javnosti u samostanu milosrdnih sestara sv. križa u Đakovu. Odjel za bogoštovje i nastavu visoke kraljevske zemaljske vlade odobrio je njeno djelovanje 15. studenog 1879. godine.¹¹

Viša djevojačka škola u Osijeku (1882.-1900.)

Na Strossmayerov poticaj i u Osijeku je krajem 1882. godine otvorena treća slavonska viša djevojačka škola.¹² Uz biskupa glavni pokretač otvaranja više djevojačke škole bio je gradski načelnik Nikola Živanović koji je uz pomoć gradskih zastupnika osigurao da troškove za rad škole pokriva grad Osijek. Školska zgrada više djevojačke škole bila je smještena u Patkinoj ulici (Bösendorferova) u Tvrdi.¹³ Prve školske godine 1882/3. u peti je razred upisano 57 učenica, a do kraja godine u školi je ostalo 48 učenica. U višu djevojačku školu mogle su se upisati sve djevojčice s navršenih deset godina i završenom četverorazrednom nižom pučkom školom. Budući da ranije nisu mogle pohađati višu djevojačku školu u prvu školsku godinu bile su upisane i starije učenice (od 11 do 14 godina). Učenice su većinom bile iz Osijeka, a samo su tri učenice živjele izvan njega. Zbog nedostatka učiteljskog osoblja u školi su kao pomoćni učitelji predavali nastavnici osječke gimnazije i velike realke, a privremeni je ravnatelj bio Mato Grišković tadašnji ravnatelj osječke gimnazije. Prva učiteljica na školi bila je Franjka Hollerova koja je do tada radila na višoj djevojačkoj školi u Zagrebu. Ona je u Osijeku predavala hrvatski jezik, njemački jezik, zemljopis, povijest, krasopis i tjelovježbu.¹⁴ Kako su u školu dolazile nove generacije tako su se zapošlja-

¹⁰ Julije Kempf, *Požega* (Požega, 1910) 580. Vidi i *Izvišće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1877-8.* (Zagreb, 1879) 50-57. Antun Cuvaj u svojoj *Gradi za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije VII.* (Zagreb, 1911) u poglavlju o višim djevojačkim školama (20-21) ne spominje djevojačku školu u Požegi tako da se ona ne navodi ni u nekim kasnijim radovima koji se pozivaju na Cuvaja.

¹¹ *Godišnje izvješće obće dječake i djevojačke učione u Đakovu 1879/80.* (Zemun, 1880) 27.

¹² *Izvišće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1884-5.*, 103-104.

¹³ Zlata Živaković-Kerže, *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća (1868-1918)*, (Osijek, 1996) 58. Viša djevojačka škola bila je smještena u zgradi u kojoj se prije nalazila muška gimnazija, koja je preseljena u novu zgradu.

¹⁴ O otvaranju škole i prvoj školskoj godini vidi *Godišnji izvještaj više djevojačke škole i obćih pučkih dječakih i djevojačkih učiona slobodnog i kraljevskog grada Osieka 1882/3* (Osijek, 1883) 19-24. Izvještaje ću u daljnjem tekstu navoditi skraćeno kao *Godišnji izvještaj više djevojačke škole*.

vale i nove učiteljice. Već sljedeće školske godine za prirodoslovnu grupu predmeta (fizika, geometrija, računanje, prirodopis) i krasopis primljena je nova učiteljica Petra Marsić, bivša nastavnica na višoj samostanskoj djevojačkoj školi u Varaždinu. Za ručni je rad kao prva učiteljica imenovana Marija Montijan dotadašnja pomoćna učiteljica.¹⁵

Sa školskom godinom 1883/4. počeo se primjenjivati novi nastavni program za više djevojačke škole. Nastavni program iz 1875. godine bio je kritiziran kao neprimjeren «naravi» učenica i njihovu budućem određenju kućanice. Ta kritika je osobito bila jaka krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina 19. stoljeća kada su se učestalo vodile rasprave o tom pitanju. «Nije dosta, da je žena dobra supruga i majka, nego se hoće da je i dobra kućanica; zato je potrebno, da dom i škola nastoje već za rana položiti temelj valjanom uzgoju buduće kućanice.»¹⁶ Ovakvi i slični zaključci stručnih pedagoških rasprava doveli su do novog nastavnog programa za više djevojačke škole. U novoj je nastavnoj osnovi iz 1883. godine «izpušteno sve, što za obrazovanje djevojačko nije neobhodno potrebno.»¹⁷ Novim je nastavnim programom djevojkama smanjena količina zadaća, a roditeljima je preporučeno da djevojke što više upućuju na kućanske poslove kako bi se izbjegli prigovori «da se djevojke polazkom više djevojačke škole kući otdudjuju ter volju gube za svaki kućni rad.» U novom je programu smanjen broj sati hrvatskog jezika, zemljopisa, povijesti, računanja, prirodoslovlja, a za osme razrede je uveden novi predmet – kućanstvo. Ženski ručni rad i dalje je imao najveću satnicu.

Prema mišljenju tadašnjih psihologa, fiziologa i karakterologa psihička konstitucija žene nije bila sposobna za mentalne napore kao muška, stoga se nastojalo obrazovni program prilagoditi tim znanstvenim spoznajama, koje su proizašle iz predrasuda tada apsolutno dominantnih muških znanstvenika. Tako se u izvještaju strasburških liječnika zahtijevalo smanjenje nastavnoga gradiva za djevojačke škole jer je «preveliki duševni napor» kod djevojaka bio označen kao uzrok raznih bolesti.¹⁸ Žena kao majka, supruga i kućanica morala je samo voditi brigu o obitelji i sve njezino znanje trebalo je biti svedeno na to područje. Konstruirana ženska i muška «narav» bila je razlog spolne raspodjele znanja unutar školskog sustava, što je vidljivo i iz nastavnog programa viših djevojačkih škola. «Znanje se treba i djevojci predočiti u

¹⁵ Vidi *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1883/4* (Osijek, 1884).

¹⁶ «Nebi li bilo potrebno, da se u djevojačkih školah veća pomnija posveti kućanstvu?», *Hrvatski učitelj* 20 (1879) 311. O toj temi vidi i ove članke: «Tečaj za ženski ručni posao», *Napredak* 9 (1879), Davorin Trstenjak, «Važnost kućanstva u viših djevojačkih učionah», *Napredak* 11 (1879), «Važnost rada u odgoju djevojaka», *Hrvatski učitelj* 15 (1882).

¹⁷ *Izješće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji svršetkom školske godine 1884-5.*, 102.

¹⁸ «Ženske bolesti u strogom smislu rieči, bledobolja, hysterija, živčane bolesti, posu-ničina, padavica, krivina (scoliosa) u različitim pojava, a najpače kratkovidnost, uzrokuje preče-sto škola.» «Više djevojačke škole», *Hrvatski učitelj* 17 (1884) 258.

svoj svojoj istini i ozbiljnosti; samo znanstvenost u užem smislu, znanstveno razglabanje i sistemisanje nije opravdano u višoj djevojačkoj učionici, jerbo je u opreci sa ženskom naravi.»¹⁹

U školskoj godini 1885/6. otvoren je i osmi razred više djevojačke škole. Od 57 upisanih učenica u peti razred 1883. njih 22 uspjelo je završiti osmi razred. Bivša učiteljica više djevojačke škole u Zagrebu Klotilda Cvetišić imenovana je pravom učiteljicom za jezične predmete i povijest, a nastavnica Marija Lang imenovana je namjesnom učiteljicom za risanje.²⁰ Te školske godine knjižnici više djevojačke škole Hrvatski pedagoški književni zbor poklonio je knjigu Davorina Trstenjaka *Dobra kućanica*. U stvaranju i održavanju određenja žene kao kućanice važnu su ulogu upravo imale knjige poput *Dobre kućanice*.²¹ Knjiga daje pregršt savjeta iz raznih područja koje bi trebala usvojiti svaka «dobra kućanica» (kako se tamane stjenice, koje je kuhinjsko posuđe najzdravije, kako se čiste masne mrlje, kako se hrane pilići itd.), no pri tome se provlači dominantni pedagoški diskurs koji je ženu uklapao u tadašnji spolni poredak moći. Knjižica je zapravo trebala formirati za građansko patrijarhalno društvo poželjno određenje žene kao kućanice. Discipliniranje ženskog ponašanja trebalo se postići strategijom osmišljavanja čitavog niza «ženskih» kućanskih poslova koje je svaka žena trebala usvojiti ukoliko je željela biti «dobra» žena. Kroz knjigu se neprekidno provlače narodne poslovice koje su trebale potvrditi ispravnost poželjnog ženskog identiteta kao kontinuiteta s tradicijom («Ne stoji kuća na zemlji nego na ženi», «Ženskom poslu nigdje kraja», «Žena drži tri ugla u kući»).

U višim se djevojačkim školama nastojalo kontrolirati i čitanje knjiga kod učenica. Čitanje je također bilo stavljeno u funkciju stvaranja poželjnoga ženskog identiteta, «ona neka čita one knjige, koje će ju poučiti o dužnosti supruge, kućanice i majke, koje će ju upoznati sa liepom i plemenitom ali težkom te naporom budućom odredbom njenom.»²² Autorima pedagoških tekstova glavna meta napada bili su pomodni romani, koji su okrivljeni za «ubitačni utjecaj» na mlade djevojke. «Toj želji za čitanjem kod djevojaka

¹⁹ Klotilda Cvetišić, «O ustrojstvu i zadaći više djevojačke učionice», *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1885/6* (Osijek, 1886) 9. «Viša djevojačka škola nema pripravljati djevojke niti za akademički kakove nauke, niti za praktične obrtne svrhe. Kano što imadu gimnazije i relke svojim učenicom podati obćenitu naobrazbu, tako isto je svrha višim djevojačkim školama obćenita naobrazba, no tom razlikom, da se ženski uzgoj imade strogo obazirati na narav i duševni život ženskog spola.» Isto, 7.

²⁰ Cvetišićeva je završila tri godine pedagogije u Beču i osposobila se za učiteljicu jezikoslovno-povijesne struke, a prije dolaska u Osijek službovala je u Sofiji i Zagrebu. Cuvaj, *Građa VIII*. 254.

²¹ Davorin Trstenjak, *Dobra kućanica* (Zagreb, 1880). Trstenjak je bio ravnatelj više djevojačke škole u Karlovcu. Prilikom pisanja knjige autor se koristio slovačkom knjigom *Malá gazdina* (Daniel G. Lichard). Knjiga je imala pet izdanja: 1880., 1886., 1890., 1897. i 1906. Visoka kr. hrvatska zem. vlada i sarajevska vlada za Bosnu i Hercegovinu uvele su je kao obavezno štivo u svoje pučke škole i opetovnice.

²² *Uzor-djevojka*, 6.

moraju uzgojitelji susretati sa svom pomnjom i razborom. U prvom redu valja ih očuvati s najvećom strogošću od čitanja rđavih knjiga. Zločesti romani kriju u sebi otrov, koji se pomalo pretače u dušu, kvari srce, uzburka maštu i iskrivljuje duh i razum.»²³ Čitanje je bilo prožeto nizom ograničavajućih pravila, koja su svoj izvor imala u klasnom i moralnom sistemu vrijednosti. "Neka marljivo čita prema staležu u kom vjerojatno jednom će se naći, i prema roditeljskom imutku te u koliko joj to kućevni poslovi dopuštaju, obćekoristne knjige."²⁴ Budući su u višim djevojačkim školama većinu činile djevojke iz srednje građanske klase, čitav nastavni program bio je prilagođen odgoju i obrazovanju tih djevojaka. «Učevni je materijal tako razdijeljen da si djevojka za četvorogodišnjeg svoga boravka u učioni mora pribaviti temeljito, zaukruženo znanje, koje, akoprem elementarno, ipak posvema može odgovarati zahtjevom onih stališa, koji stavljaju najveći kontigent učenica više djevojačke škole.»²⁵

Djevojke iz srednje građanske klase činile se većinu i u osječkoj višoj djevojačkoj školi što je vidljivo iz školskih godišnjih izvještaja. U tim su izvještajima učenice između ostalog bile pobrojane i prema zanimanju očeva. Brojke koje se nalaze u tablicama godišnjih izvještaja nisu potpuno pouzdane. Prilikom upisivanja zanimanja očeva očito je dolazilo do sitnijih grešaka jer ukupan broj učenica u tim tablicama ne odgovara broju učenica ni na početku ni na kraju određene školske godine. No bez obzira na to ti nam statistički podaci daju određenu sliku socijalnog sastava učenica. Podatke o klasnoj pripadnosti učenica više djevojačke škole u Osijeku prikazao sam u tablici 1 za period od 1885. do 1900. godine.²⁶ U promatranom periodu 40 posto učenica dolazilo je iz obrtničkih i trgovačkih obitelji. Iza njih su na drugom mjestu po brojnosti bile kćeri državnih, zemaljskih i općinskih činovnika koje su činile 30 posto učenica više djevojačke škole. Oko 8 posto učenica dolazilo je iz obitelji čiji su očevi bili učitelji, profesori i svećenici. Učenice iz ove tri skupine uglavnom su pripadale srednjoj građanskoj klasi i činile su oko 80 posto polaznica više djevojačke škole.²⁷ Vrlo je mali broj

²³ Jagoda Truhelka, «Što da čitaju naše mlade djevojke», *Napredak* 11 (1893) 164.

²⁴ *Uzor-djevojka*, 5.

²⁵ Klotilda Cvetišić, «O ustrojstvu i zadaći više djevojačke učione», 10.

²⁶ Kao polaznu godinu statističke analize uzeo sam školsku godinu 1885/6. jer je u toj godini prvi put otvoren osmi razred više djevojačke škole u Osijeku. Kao izvore za izradu tablice 1 koristio sam sljedeće izvještaje: *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1885/6.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1890/1.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1895/6.* i *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1899/900.*

²⁷ Poslovni mentalitet očeva tih učenica iz srednje građanske klase u svojim je memoarima opisala Vilma Vukelić. «Nisu to bili veletrgovci ni smjeli poduzetnici, nije bilo špekulativna novcem i ostalih koji zarađuju na brzinu; Osječani su bili obrtnici koji su tijekom godina zaslužili novac, trgovci koji su imali čiste račune, pripadnici slobodnih zvanja i veleposjednici iz okolice koji su zime provodili u gradu. Među njima bilo je dvoje-troje ljudi čiji je imetak možda dosezao milijune, ali je prosječnost karakterizirala taj solidni srednji sloj koji je sebi pribrajavao u vrline umijeće da primanja i rashode održava u ravnoteži.» Vilma Vukelić, *Tragovi prošlosti* (priredio i s njemačkog preveo Vlado Obad, Zagreb, 2003) 316.

Klasni sastav učenica više djevojačke škole prema zanimanju očeva (1885.-1900.)

Tablica 1

Zanimanje oca	1885/6.	1890/1.	1895/6.	1899/900.
obrnici i trgovci	78	34	86	95
državni činovnici	22	34	23	36
općinski činovnici	5	18	38	42
veleposjednici	-	3	-	2
veliki trgovci i obrtnici, bankari	4	1	5	-
odvjetnici, liječnici	-	5	4	2
učitelji, profesori i svećenici	10	8	21	18
vojni časnici	2	3	5	4
vojnici	-	-	2	2
seljaci	-	-	1	4
radnici, nadničari i sluge	-	7	6	6
bez oca	15	7	32	36

učenica dolazio iz radničkih, nadničarskih i seljačkih obitelji. One su činile tek 3 posto učenica više djevojačke škole u Osijeku. No još manji broj učenica dolazio je iz više i visoke građanske klase, a čak je 12 posto učenica bilo bez roditelja.

Do 1890. godine viša djevojačka škola imala je potpuno kompletirano vlastito učiteljsko osoblje. Dužnost ravnateljice od 1887. obnašala je Klotilda Cvetišić, a pored te dužnosti predavala je hrvatski jezik, njemački jezik, zemljopis i kućanstvo. Iste jezične predmete, te povijest i krasopis predavala je i redovita učiteljica Franka Ditz. Redovita učiteljica Marija Lang predavala je računanje i risanje. Prirodoslovne predmete (prirodopis, računanje, geometrija i fizika) predavala je redovita učiteljica Petra Marsić. Ručni je rad od otvaranja škole predavala redovita učiteljica Marija Montijan, a isti je predmet držala i pomoćna učiteljica Drinka Dević. U školi se i dalje održavao strukovni tečaj šivanja koji je uz dvije redovite učiteljice držala pomoćna učiteljica Olga Baneković koja je od 1892. bila redovita učiteljica za ručni rad.²⁸ Ovaj porast učiteljica u osječkoj školi pratio je trend povećanja zaposlenih učiteljica iz prve polovine osamdesetih godina 19. stoljeća. Broj učiteljica u općim je pučkim školama Banske Hrvatske od 1878. do 1885. porastao sa 154 na 249 zaposlenih učiteljica.²⁹ Povećanje broja učiteljica u osam-

²⁸ *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1890/1.* (Osijek, 1891) 6-7.

²⁹ *Izvešće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji svršetkom školske godine 1884-5.*, 51.

desetim je godinama oživilo polemiku iz sedamdesetih oko rada učiteljica u dječaćkim nižim pučkim školama. Školskim zakonom iz 1874. učiteljicama je omogućeno da u prvim dvama razredima predaju i muškoj djeci. Školske vlasti spolno odvajanje u nižim pučkim školama nisu smatrale nužnim, čak su naredbom iz 1876. omogućile spajanje dječaćkih i djevojačćkih škola u jednu «obospolnu» školu jer su time bili smanjeni troškovi općine. Protivnici takve prakse tvrdili su da učiteljice kao žene zbog svoje slabije psihičke i fizičke konstitucije nisu sposobne «pravilno» odgajati dječćake, jer «po izkustvu najvećih pedagoćijskih autoriteta žena već po svojoj osobenoj naravi i ćudi nije vrstna uspješno i svrsi shodno rukovoditi uzgoj i obuku odraslih dječćaka.»³⁰ Takve tvrdnje je podupirala i Marija Jambrišćak koja se također protivila radu učiteljica u mušćkim pučćkim školama.³¹

Porast zaposlenih ali i nezaposlenih učiteljica u osamdesetim godinama 19. stoljećća bio je vezan i uz sužene mogućnosti obrazovanja tadašnjih žena, djevojćkama naime nije bio omogućen upis na sveučićilište kao ni upis u gimnazije.³² Nakon više djevojačćke škole one su svoje obrazovanje mogle nastaviti samo na učitelćjskim školama u Zagrebu i Đakovu. Đakovačćka ženska preparandija osnovana je 1865., a ukinuta 1875. godine kada je osnovana državna učitelćjska škola u Zagrebu koja je pak ukinuta 1884. godine. Ova ukidanja pratila su ritam izmjena vladajućih politiććkih interesa, iako se kao argument za ukidanje «zemalćjske preparandije» navodio velik broj nezaposlenih učiteljica. Jedina ženska učitelćjska škola koja je djelovala nakon 1884. bila je samostanska preparandija u Zagrebu. Školske vlasti su tek 1892. osnovale ženski licej u Zagrebu u sklopu kojeg je bio organiziran i pedagoćki smjer. Radi usavršavanja nastavnica liceja je 1895. omogućen status izvanrednih slušateljica na Filozofskom fakultetu. Tako su one postale prve žene kojima je omogućen upis na zagrebačćko sveučićilište.³³

³⁰ Stjepan Basariććek, «Pomanćkanje učiteljja», *Napredak* 1 (1873) 9. Basariććek je bio najveći protivnik takve prakse. Vidi Stjepan Basariććek, «Učiteljice u mušćkih školah», *Napredak* 35 (1874). Rasprava o tom pitanju jasno je iskazala spolne granice koje su bile granice moći u tadašnjem drušćtvu. «Neka dakle i kao matere i kao učiteljice uzgajaju ženski rod; u tih granicah njihova djelovanja ne manćka im priznanje, ali ne mojmo stiskati mušćku ćud u kalup ženske ćudi; ne dopustimo, da nam mušćka mladež omlitavi duševno već za rane dobe, a tim postane nesposobna za odredbu i zadaću, koja joj je u svietu namienjena, da naime *svietom vladu*.» «Učiteljice u obćih pučćkih školah», *Napredak* 20 (1883) 312. O problematici rada učiteljica vidi i ove ćlanke: «Naše učiteljice prema zahtjevom vremena», *Napredak* 20 (1869), Stjepan Basariććek, «Naobraženje učiteljica i višća djevojačćka ućiona u Zagrebu», *Napredak* 21 (1873), «O udaji učiteljica», *Napredak* 4 (1888).

³¹ Vidi Marija Jambrišćak, «O namješććivanju učiteljica na dječćaćkih pučćkih školah», *Napredak* 3 (1886).

³² «Mušćkarci su se protivili da se ženama dopusti studij na sveučićilištima i da rade u slobodnim profesijama, obrazlažući to time da su žene nesposobne za svaku samostalnu kulturnu djelatnost, da je njihovu naćčinu mišljenja daleko svako diferenciranje, da im nedostaje izvornog stvaralaććkog duha i sposobnosti za apstrahiranje.» *Tragovi prošćlosti*, 232.

³³ Vidi Tihana Luetić, «Prve studentice Mudroslovnog fakulteta kr. Sveučićilišta Franje Josipa I. u Zagrebu», *Povijesni prilozi* 22 (2002) 172. O ženskom liceju vidi: Ida Ograjšćek

Djevojke iz bogatijih obitelji školovale su se i u odgojno-obrazovnim ustanovama u inozemstvu, najčešće u Beču gdje su se nalazili brojni zavodi i instituti za obrazovanje žena. «Različiti su instituti, ovisno o prohtjevima i financijskim mogućnostima roditelja pružali manje ili više udobnosti. Bilo je samostana u kojima su nastavu izvodile časne sestre, kao npr. uršulinke, gdje se uz ponešto razvodnjena znanja za ostatak života stjecao i klerikalni svjetonazor. Među samostanskim školama najotmjenija je bila *Sacré Coeur*. Tu se uz malo sreće moglo dogoditi da se mjesto u školskoj klupi dijeli s pravom pravcatom kontesom! Osim tih konfensionalnih, bilo je i djevojačkih penzionata na čisto komercijalnoj osnovi, gdje se više pozornosti pridavalo očevoj platežnoj sposobnosti negoli kćerinovj vjeroispovjedi. Ondje su polaznice stjecale naobrazbu primjerenu svojem društvenom standardu.»³⁴

Porast broja učiteljica imao je jedan vrlo značajan društveni učinak, a to je početak emancipacije žena u Hrvatskoj krajem 19. stoljeća. Kroz posao učiteljica žene su prvi puta zauzele važnije mjesto u javnoj sferi društva. No taj je izlazak iz privatnosti u javni prostor bio rezerviran samo za neudane žene, jer je školskim zakonom iz 1888. godine udanim učiteljicama bio onemogućen rad u školama. «Uda li se koja učiteljica, smatrat će se, da se je dobrovoljno službe odrekla, no koja služi preko 5 godina, dobiva odpravniinu u iznosu od jednogodišnje plaće.»³⁵ Glavni razlog donošenju ovakve odredbe bilo je tada uvriježeno mišljenje da zaposlena žena ne može dobro ispunjavati bračne dužnosti koje ima kao kućanica, supruga i majka. «Ako je koje zvanje takvo, da bi se žena vršeci ga se sdušno, iznevjerila svom pravom zvanju, naime braku, takvo zvanje nije za ženu i ne valja joj ga povjeriti.»³⁶ Tvrdnjama da udane učiteljice ne mogu dobro ispunjavati svoje obiteljske dužnosti suprotstavljala se Marija Jambrišak koja je zahtijevala izmjenu zakona i ponovno omogućavanje udaje učiteljicama.³⁷ Školski zakon iz 1888. odredbom o udaji učiteljica poništio je dostignuća Mažuranićevog školskog zakona iz 1874. godine s kojim je započela emancipacija učiteljica. Tvorci su zakona iz 1888. godine čak namjeravali smanjiti i plaće učiteljicama u odnosu na učitelje, ali su u konačnici odustali od takve odredbe. Izjednačavanje plaća učiteljica i učitelja učinio je Mažuranićev zakon jednim od rijetkih u

Gorenjak, «On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje – pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19. stoljeća», 166-172. i *Povijest pedagogije i školstva u Hrvatskoj*, 185-187.

³⁴ *Tragovi prošlosti*, 206. Vilma Vukelić (djevojački Miskolczy) osječku je višu djevojačku školu pohađala od petog do sedmog razreda (1890-1893), a obrazovanje je nastavila u jednom bečkom djevojačkom institutu. Bila je odlična učenica osječke škole što je vidljivo iz godišnjih izvještaja. Njeni memoari koji govore i o tadašnjem ženskom obrazovanju pomažu nam da dobijemo sliku o školstvu iz učeničke perspektive koja je zbog nedostatka izvora često nepokrivena.

³⁵ *Građa za povijest školstva VII.*, 712.

³⁶ Blaž Lorković, *Žena u kući i društvu* (Zagreb, 1883) 28.

³⁷ Vidi Marija Jambrišak, «Kako valja udesiti ženski uzgoj, da što korisniji bude po naš narodni život», *Napredak* 31 (Zagreb, 1892) 524-525.

Europi koji nije vršio diskriminaciju žena na tom polju. U hrvatskim regijama koje su se nalazile u austrijskom dijelu Monarhije (Istra, Dalmacija) učiteljice su imale dvadeset posto manju plaću od svojih muških kolega.³⁸

Prije početka školske godine 1892/3. vladinom je naredbom ravnateljica Klotilda Cvetišić premještena u žensku obrtnu školu u Zagreb. Cvetišićeva je kao učiteljica i ravnateljica bila dobro prihvaćena kod osječkih učenica što je vidljivo iz memoarskih zapisa Vilme Vukelić tadašnje učenice više djevojačke škole. «Naša je ravnateljica bila gospođica Clotilde Cvetišić: svojim obrazovanjem, snažnom osobnošću i razumjevanjem za nas čak izdvajala se među nastavnicama.»³⁹ Umjesto nje kao privremena ravnateljica imenovana je novo pridošla učiteljica Marija Pinterović koja je predavala zemljopis, hrvatski i njemački jezik.⁴⁰ Od te je školske godine proširen strukovni tečaj pri školi, a polaznice toga tečaja bile su podijeljene u tri godišta. Privremena je ravnateljica Marija Pinterović u sklopu toga tečaja predavala kućanstvo. Učiteljica Sofija Wagner držala je tečaj šivanja i krojenja haljina, koji su polazile 22 učenice. Tečaje šivanja šivaćim strojem i glačanja rublja držala je Marija Montijan, a tečaj crtanja krojeva Marija Lang. Učiteljica Olga Baneković obučavala je učenice u tečaju šivanja rukom.⁴¹ Francuski je jezik kao neobavezni predmet od 1892. godine predavala učiteljica Petra Marsić. Znanje francuskog jezika bio je jedan od glavnih uvjeta za dobivanje posla privatne učiteljice. Pored toga privatne su odgojiteljice morale imati i određenu glazbenu naobrazbu, koju su učenice više djevojačke škole dobivale na satu pjevanja.⁴² Pomoćni učitelj Ivan Žak podučavao je učenice pjevanju još od osnutka škole, a on je uz učitelje vjeronauka bio jedini muški predavač na školi.

Osječka viša djevojačka škola prema sastavu učenica bila je u pravom smislu multikulturalna i multikonfesionalna. Učenice svake vjere imale su vlastitog vjeroučitelja. U školskoj godini 1893/4. vjeronauk za učenice katoličke vjeroispovijesti predavao je pomoćni učitelj Josip Bertić, a paroh Jovan Janošević predavao je učenicama pravoslavne vjeroispovijesti. Nadrabin Samuel Spitzer bio je vjeroučitelj židovskim učenicama, a evangelikinjama

³⁸ Vidi dopis «Zar i učiteljicama istu plaću?» *Napredak* 18 (1895) 268.

³⁹ *Tragovi prošlosti*, 169.

⁴⁰ Prije početka školske godine 1893/4. Marija Pinterović je bila imenovana ravnateljicom više djevojačke škole u Osijeku. O njoj je Vilma Vukelić zapisala: «Gospođica Cvetišić je pak, dok sam pohađala šesti razred, bila premještena iz Osijeka, a na njezino mjesto došla je gospođica Pinterović, koja je doduše kao nastavnica bila dobra i pravedna, ali meni nije mogla nadomjestiti gubitak obožavane učiteljice.» *Tragovi prošlosti*, 171.

⁴¹ *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1892/3.*, 13-14. Nakon što je Olga Baneković u šk. god. 1894/5. nastavila službu u ženskoj stručnoj školi u Zagrebu, pomoćnom učiteljicom na stručnim tečajevima imenovana je Marija Dugački.

⁴² Bogatije učenice dobivale su privatnu poduku iz sviranja klavira. Vilma Vukelić je pored privatne poduke klavira imala i privatnu poduku iz crtanja, njen učitelj crtanja bio je slikar Adolf Waldinger. Vidi *Tragovi prošlosti*, 164.

je predavao župnik Josip Pindor.⁴³ Nakon smrti nadrabina Samuela Spitzera vjeroučitelj učenicama židovske vjere postao je učitelj židovske pučke škole Mavro Shick. Podatke o vjerskom sastavu učenica prikazao sam u tablici 2 za period od 1885. do 1900. godine.⁴⁴ Broj učenica katoličke vjeroispovijesti bio je najveći tijekom cijelog promatranog perioda i one su u prosjeku činile 68 posto od ukupnog broja učenica. Učenice židovske vjere bile su druge po brojnosti i činile su oko 18 posto učenica. Pravoslavne učenice činile su oko 13 posto, a evangelikinje 1 posto od ukupnog broja učenica više djevojačke škole. Pobožnost je u discipliniranju djevojaka trebala imati važnu ulogu, što se naglašavalo gotovo u svim pedagoškim raspravama o ženskom odgoju i obrazovanju. «Uvesti valja u djevojačke škole disciplinu, od koje neodstupite nikomu za volju. Priučiti valja djevojke na strah božji.»⁴⁵ Religiozni je odgoj u višim djevojačkim školama kroz nastavu vjeronauka trebao imati središnje mjesto u nastavnom programu. «Prvo i najvažnije mjesto između predmeta više djevojačke škole zauzima vjeronauk. Obuka u vjeri treba da usadi duboko i neizbrisivo u srce mlade djevojke ljubav prema Bogu te onu istinitu i pravu religioznost, koja će joj biti najsigurnijim vodjom na stazi života.»⁴⁶

Vjerski sastav učenica više djevojačke škole 1885.-1900.

Tablica 2

Šk. god.	katolkinje	židovke	pravoslavke	evangelikinje
1885/6.	90	23	12	1
1890/1.	75	21	18	-
1895/6.	134	35	26	1
1899/900.	148	38	28	5

Od školske godine 1894/5. nastavni program više djevojačke škole u Osijeku bio je prilagođen prema programu ženskog lica. Naime vladinom naredbom iz kolovoza 1894. nastavni programi svih djevojačkih škola mora-

⁴³ *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1893/4.*, 14. Te školske godine školu je posjetio ban Dragutin Khuen Héderváry u pratnji predstojnika za bogoštovje i nastavu Danila Stankovića i župana Teodora Pejačevića.

⁴⁴ Kao izvore za izradu tablice 2 koristio sam sljedeće izvještaje: *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1885/6.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1890/1.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1895/6.* i *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1899/900.*

⁴⁵ «Zablude djevojačkoga odgoja», *Hrvatski učitelj* 21 (1879) 326. Knjige poput *Dobra kršćanska majka* (Isidor F. Paulić, Đakovo, 1882.) svojim katoličkim diskursom o ulozi žene dobro su se uklapale u opću strategiju discipliniranja ženskog ponašanja.

⁴⁶ Klotilda Cvetišić, «O ustrojstvu i zadaći više djevojačke učione», 11.

li su se postepeno prilagoditi «naučnoj osnovi za ženski licej».⁴⁷ Francuski je jezik tako uveden kao obavezni predmet već u sedmom razredu, a u osječkoj ga je školi predavala pomoćna učiteljica Franjka Srebrić. U izvještaju za ovu školsku godinu vidljiva je promjena u prezimenu Marije Montijan koja se sada vodila kao Lucarić rođ. Montijan. Ona je još sljedeće školske godine držala nastavu ručnoga rada, ali se od školske godine 1896/7. više ne spominje u izvještajima što znači da je možda kao udana učiteljica morala napustiti posao na višoj djevojačkoj školi.⁴⁸

Početkom školske godine 1895/6. učiteljica Marija Lang premještena je na višu djevojačku školu u Varaždinu. Na njeno je mjesto primljena pomoćna učiteljica Franjka Srebrić, koja iste godine odlazi raditi na višu pučku dječaku školu u Sisku te je zamjenjuje učiteljica niže pučke škole Josipa Glembay. Škola je te godine primila dvije nove privremene učiteljice Darinku Dević za ručni rad i Ivanku Durum za zemljopis, risanje, njemački i francuski jezik.⁴⁹ Prema novom nastavnom programu francuski jezik se u sedmom i osmom razredu predavao pet sati tjedno. Njemački jezik je gotovo bio izjednačen sa satnicom hrvatskog jezika jer se od petog do osmog razreda učio tri sata tjedno. Ukupna tjedna satnica hrvatskog za sva četiri razreda bila je 14 sati, njemačkog 12, a francuskog jezika 10 sati. Takva tjedna satnica hrvatskog i njemačkog jezika na određen je način odražavala sastav učenica prema materinskom jeziku u osječkoj višoj djevojačkoj školi. Od 1892. godine u statistici godišnjih izvještaja bilježi se i broj učenica prema materinskom jeziku. Prema tim sam podacima sastavio tablicu 3 u kojoj sam prikazao kretanje broja učenica prema materinskom jeziku od 1892. do 1900. godine.⁵⁰ Učenice kojima je hrvatski i srpski bio materinski jezik u tom su periodu u prosjeku činile oko 52 posto od ukupnog broja učenica. Djevojke koje su govorile njemački kao materinski jezik činile su 43 posto učenica, a sredinom su devedesetih godina bile u većini što je odražavalo i sliku jezičnog sastava stanovništva grada Osijeka krajem 19. stoljeća.⁵¹ Mađarskim

⁴⁷ *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1895/6.*, 5-11. Prema novoj nastavnoj osnovi više djevojačke škole su trebale postati sličnije ženskom liceju.

⁴⁸ Prema «Statističkim podacima o stanju pučkog školstva u Hrvatskoj i Slavoniji svršetkom školske godine 1896/7.» školske godine 1896/7. učiteljsku službu napustilo je 9 učitelja i 16 učiteljica, veći broj učiteljica u odnosu na učitelje posljedica je i zakonske odredbe o udaji učiteljica. *Službeni glasnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu* (Zagreb, 1898) 64.

⁴⁹ *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1895/6.*, 15-16.

⁵⁰ Kao izvore za izradu tablice 3 koristio sam sljedeće godišnje izvještaje: *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1892/3.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1893/4.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1894/5.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1895/96.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1896/7.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1897/8.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1898/9.* i *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1899/900.*

⁵¹ Vidi *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća (1868-1918)*, 82.

jezikom govorilo je 4 posto učenica, a češkim jezikom 0,8 posto učenica više djevojačke škole. Uz mješoviti vjerski sastav učenica jezična je raznolikost stvarala pravu multikulturalnu atmosferu u školi.

Broj učenica više djevojačke škole prema materinskom jeziku 1892.-1900.

Tablica 3

Šk. god.	hrvatski (srpski)	njemački	mađarski	češki
1892/3.	92	55	2	1
1893/4.	90	60	3	2
1894/5.	90	79	9	2
1895/6.	89	94	11	2
1896/7.	103	107	10	4
1897/8.	117	88	7	-
1898/9.	102	102	11	1
1899/900.	126	87	6	-

Da je njemački jezik u Osijeku krajem 19. stoljeća bio prevladavajući govorni jezik potvrđuju i statistički podaci koji prikazuju broj polaznica stručnog tečaja prema materinskom jeziku. Prema tim podacima koje sam prikazao u tablici 4 vidljivo je da su polaznice kojima je njemački bio materinski jezik činile većinu na svim stručnim tečajevima tijekom devedesetih godina. Još od 1892. godine bila je na snazi nova *Naučna osnova stručnih tečajeva* koja je regulirala nastavni program stručne škole. Polaznice osječke stručne škole bile su podijeljene u tri godišta, a mogle su pohađati pet stručnih tečajeva: Tečaj za risanje rukom i risanje krojeva, tečaj za šivanje strojem, tečaj za šivanje haljina, tečaj za gladjenje i čišćenje finog rublja i tečaj za umjetne radnje. Zajednički predmeti polaznicama tečajeva bili su vjeronauk, risanje i kućanstvo.⁵² Od 1892. do 1900. godine 65 posto polaznica tečaja govorilo je njemačkim jezikom, dok je hrvatskim i srpskim jezikom govorilo njih 28 posto. Polaznice kojima je materinski jezik bio mađarski u tom su periodu u prosjeku činile 6 posto, a one koje su govorile češki činile su oko 1 posto od ukupnog broja polaznica stručnih tečajeva pri višoj djevojačkoj školi u Osijeku.⁵³

⁵² «Naučna osnova stručnih tečajeva više djevojačke škole u Osijeku», *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1895/6.*, 12-14.

⁵³ Kao izvore za izradu tablice 4 koristio sam sljedeće godišnje izvještaje: *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1892/3.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1893/4.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1894/5.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...*

**Broj polaznica strukovnog tečaja prema materinskom jeziku
1892.-1900.**

Tablica 4

Šk. god.	njemački	hrvatski (srpski)	mađarski	češki
1892/3.	34	18	3	-
1893/4.	40	21	2	-
1894/5.	54	18	1	-
1895/6.	55	35	6	-
1896/7.	56	31	10	1
1897/8.	63	29	10	2
1898/9.	78	15	3	1
1899/1900.	55	20	5	2

U godišnjem izvještaju za školsku godinu 1896/7. navodi se da je učeni-ce više djevojačke škole u plesanju podučavao ovlaštenu učitelj plesa Josip Herzenberger.⁵⁴ Još od sredine sedamdesetih godina 19. stoljeća školske su vlasti pod posebnom paskom držale plesne zabave. «Izuzamši izpitni školski ples zabranjeno je strogo učenicama više djevojačke učione ma i s roditelji polaziti javne plesove.»⁵⁵ Naredbom iz 1877. odjel za bogoštovje i nastavu zabranio je da se na višim djevojačkim školama nastava tjelovježbe zamjenjuje s tečajem plesa. Već sljedeće godine školske su vlasti naredbom precizno regulirale odnos učenica viših djevojačkih škola prema plesu i plesnim zabavama. «Nijedna učenica nesmie bez naročite dozvole ravnatelja dotične učione prisustvovati obuci u plesu izvan svoje kuće ... Ravnateljstvo škole podjednno će nad tim bditi, da se kao plesači k toj obuci pripuste, uz dozvolu svojih ravnateljah, jedino učenici mjestnih školah - i ovi, ako uztreba, pod nadzorom svojih učiteljah ... Obuka o plesu nesmie nikada trajati više nego dvie ure uzastopce niti se smie otegnuti u večer preko osme ure.»⁵⁶ Pedagozima je vjerski odgoj i tu bio u službi discipliniranja ponašanja učenica te su putem njega pokušali stvarati osjećaj krivnje i grešnosti kod učenica koje su posjećivale plesne zabave. «Gledali su te božanski Spasitelj, blažena djevica, angjeli i svetci, gdje si plesala. Žao li jim negdje bijaše, gledajući te,

1895/96., Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1896/7., Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1897/8., Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1898/9. i Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1899/1900.

⁵⁴ *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1896/7., 16.*

⁵⁵ *Disciplinarni zakon za višu djevojačku učionu u Zagrebu (Zagreb, 1875) 11.*

⁵⁶ *Naredbe izdane na osnovu školskog zakona od 14. listopada 1874. do godine 1882. (Zagreb, 1884).*

gdje se tako ludo i isprazno zabavljaš.»⁵⁷ No u devedesetim godinama 19. stoljeća taj pedagoški pritisak na ples slabi, te se plesni tečajevi bez većih ograničenja organiziraju pri višim djevojačkim školama.

U školskoj godini 1897/8. učenice je u plesu obučavao ovlaštenu učitelj plesa Vlado Gjurin. Iste godine je privremena učiteljica Ivanka Durum imenovana pravom učiteljicom, a predavala je zemljopis, povijest, francuski i njemački jezik. Zemljopis i njemački jezik predavala je i Stjepana Maulbek koja je te školske godine imenovana pomoćnom učiteljicom. Početkom školske godine 1898/9. privremene učiteljice Darinka Dević i Marija Dugački imenovane su pravim učiteljicama za ručni rad. Te je školske godine drugo godište ženskog stručnog tečaja premješteno u novu školsku zgradu u Jägerovoj ulici, gdje je bilo smješteno i treće godište tečaja.⁵⁸ Školske vlasti su to morale učiniti zbog povećanog broja polaznica stručnih tečajeva i skućenog prostora zgrade više djevojačke škole u Tvrđi. Kretanje broja polaznica tečaja i učenica više djevojačke škole prikazao sam u tablici 5 iz koje je vidljivo znatno povećanje polaznica stručnih tečajeva od sredine devedesetih godina 19. stoljeća.⁵⁹ Broj učenica više djevojačke škole također je znatno porastao sredinom devedestih tako da je ukupan broj učenica i polaznica stručnog tečaja tada iznosio 292, a oko toga iznosa zadržao se sve do 1900. kada je ukupni broj učenica i polaznica tečaja iznosio 301. Broj učenica više djevojačke škole od 1885. kada su učenice prvi put upisale osmi razred do 1900. porastao je gotovo za 74 posto. U tom je periodu velika većina učenica bila iz Osijeka i u prosjeku su činile oko 90 posto učenica više djevojačke škole. No i tu je vidljiva promjena jer je od 1885. kada su učenice iz Osijeka činile oko 96 posto njihov postotak pao na 85 posto početkom 1900. godine.

Broj učenica više djevojačke škole i polaznica stručnog tečaja 1885.-1900.

Tablica 5

Šk. god.	učenice V.-VIII.	učenice iz Osijeka	Polaznice tečaja I-III.	ukupno
1885/6.	126	121	35	161
1890/1.	113	99	54	167
1895/6.	196	171	96	292
1899/900.	219	185	82	301

⁵⁷ *Uzor-djevojke*, 152.

⁵⁸ *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1898/9.*, 19.

⁵⁹ Kao izvore za izradu tablice 5 koristio sam sljedeće izvještaje: *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1890/1.*, *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1895/6.* i *Godišnji izvještaj više djevojačke škole...1899/900.* Budući da u godišnjim školskim izvještajima iz osamdesetih nema podatka o polaznicama stručnog tečaja, podatak za 1885. godinu preuzeo sam iz *Izvešća o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji svršetkom školske godine 1889/90.* (Zagreb, 1891). U tome je izvještaju na strani 193. prikazano kretanje broja učenica osječke škole za ženski ručni rad od 1885. do 1890. godine.

U nepuna dva desetljeća (1882.-1900.) osječka je viša djevojačka škola od male djevojačke škole prerasla u pravi niži licej s potpuno kompletiranim ženskim učiteljskim osobljem. Neprekidna dinamika u izmjeni učiteljica na osječkoj višoj djevojačkoj školi pokazuje izuzetnu mobilnost tadašnjih učiteljica i nomadski karakter njihovog zanimanja. Prema vjerskom i jezičnom sastavu učenica škola je bila multikonfesionalna i multinacionalna odgojno-obrazovna ustanova. Glavnina učenica dolazila je iz srednje građanske klase i prema njima je bio prilagođen nastavni program. Djevojke iz seljačkih obitelji, koje su tada činile većinu u Hrvatskoj, uglavnom su prekidale svoje obrazovanje nakon završene niže pučke škole kao i djevojke iz radničkih i nadničarskih obitelji. Spolna politika škole bila je u skladu s vladajućim pedagoškim diskursom koji je iscrtavo granice u obrazovanju žena. Proizvodnja poželjnog identiteta žene kao supruge, majke i kućanice bio je jedan od glavnih ciljeva u odgoju i obrazovanju učenica više djevojačke škole. Obrazovno-odgojni diskurs podupirao je konstrukciju spolnih razlika koje su dobrim dijelom bile kulturalno uvjetovane. Imperativ izgradnje identiteta kućanice kod učenica više djevojačke škole dobro potkrepljuje tu kulturalnu uvjetovanost. No i takvo obrazovanje žena učinilo je jedan pomak u odnosu na tradicionalno patrijarhalno društvo, jer su učenice u višim djevojačkim školama dobivale određenu količinu općeg znanja koje im je omogućavalo barem djelomičnu emancipaciju u tadašnjem građanskom društvu.

Summary

GIRLS' SECONDARY SCHOOL IN OSIJEK (1882-1900)

From 1882, when it was founded, till the end of the 19th century girls' secondary school in Osijek was multinational and multid denominational educational institution. Catholic, Jewish, Orthodox and Protestant students were equally treated in religious education. Students' mother tongues were German, Croatian, Serbian, Hungarian and Czech, which created the multicultural atmosphere in the school. Most of the students came from the middle class and the curriculum was adapted to them. The secondary schools were supposed to be the principal centres for moulding the behaviour of middle class girls. Constructing the female identity as a wife, mother and housewife was one of the main goals in education of the secondary school students. Even this kind of female education was progressive in relation to the traditional patriarchal society because the secondary school students gained certain amount of common knowledge that enabled them to develop at least partial emancipation in the then society.

Key words: schooling system, women history, Osijek, 19th century.